

- BENKŐ LORÁND 1947. *A Nyárádmunte földrajzinevei*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 74. sz. Budapest.
- BÍRÓ FERENC 1989. Személynevek Körösladány földrajzi neveiben. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series* Tom XIX/II. 31–42.
- BÍRÓ FERENC 2002. *Nyelvi-tipológiai vizsgálatok Körösladány helynévrendszerében*. Eger.
- HAJDÚ MIHÁLY 1973a. A Vásárhelyi-puszta földrajzi nevei. In: *Nyelvtudományi vándorgyűlés*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 133. sz. 27–36.
- HAJDÚ MIHÁLY 1973b. Az alföldi tanyák névtípusai. In: *Adalékok a magyar nyelv életrajzához*. ELTE Nyelvtudományi Dolgozatok 14. sz. 59–67.
- HEGEDŰS ATTILA 1980. Tanyanévvizsgálat Bács-Kiskun megyében. *Névtani Értesítő* 3: 14–22.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen.
- INCZEFI GÉZA 1970. *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata (Makó környékének földrajzi nevei alapján)*. Budapest.
- JUHÁSZ DEZSŐ 1988. *A magyar tájnévadás*. Nyelvtudományi Értekezések 126. sz. Budapest.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD 1996. *Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük*. Debrecen.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1957. *Alsó-Szigetköz földrajzi nevei*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 95. sz. Budapest.
- KISS LAJOS 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Bp.
- KISS LAJOS 1995. *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése*. Nyelvtudományi Értekezések 139. sz. Budapest.
- LŐRINCZE LAJOS 1947/1967. Földrajzineveink élete. *Magyar Nyelvjárások* 13: 3–27.
- MEZŐ ANDRÁS 1970. A mesterséges földrajzi nevek motivációja. *Magyar Nyelvjárások* 16: 55–70.
- MEZŐ ANDRÁS 1982. *A magyar hivatalos helységnevadás*. Budapest.
- ÖRDÖG FERENC 1981. *Zala megye helységneveinek rendszere*. Magyar Névtani Dolgozatok 12. sz. Budapest.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
- SZABÓ T. ATTILA 1940. A személynevek helyneveinkben. *Magyar Néprajz* 2: 81–123.
- TÓTH VALÉRIA 2001. *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban*. Debrecen.
- VÖRÖS OTTÓ 1980. Az őrsei földrajzi nevek típusai. *A Szombathelyi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei* II. Szombathely. 101–22.

BÍRÓ FERENC

HAGYOMÁNYŐRZÉS VESZPRÉM FÖLDRAJZI NEVEIBEN

Egy-két évvel ezelőtt látott napvilágot a Veszprémi járás földrajzi nevei című impozáns kiadvány, benne a megyeszékhely helyneveivel. Amikor – ismertetést írván róla – átnéztem e kötet anyagát, föltűnt, hogy Veszprém városának bel- és külterületi neveihez nemcsak igen régi, hanem viszonylag sok néprajzi, történeti hagyomány fűződik. Ez adta az ötletet ahhoz, hogy a szóban forgó névgyűjtemény tudományos irányítóját és egyik szerkesztőjét, ÖRDÖG FERENCET 70. születésnapja alkalmából a Veszprém földrajzi neveihez kapcsolódó írással köszöntsem. Az ünnepelt neve, szerkesztői és közlétezői tevékenysége azonban, amint az közismert, nemcsak e járás helyneveinek összegyűjtésével és megjelentetésével forrt össze, hanem Veszprém megye mindegyik járása és más

megyék földrajzi neveinek közzétételével is. Négy évtizeddel ezelőtt – néhány lelkes és hozzáértő szakemberrel együtt – már ott találjuk a helynévgyűjtésben mozgalmat elindító és az úttörés nehéz munkáját elvégző s azt sikeresen megoldó Zala megyei helynévgyűjtemény megteremtői között. A névtudomány másik területén, a vezeték- és keresztnévek kutatásában pedig a Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén című munkájával alkotott maradandót. Névtani munkásságával nemcsak a magyar szakemberek körében, hanem a nemzetközi tudományos berkekben is elismerést vívott ki magának. Örvedetes, hogy ezt a tevékenységét ma is kitartóan, töretlen hittel és kedvvel végzi, s azt kívánom, hogy még nagyon sokáig folytathassa.

Nyelvjárás- és földrajzinév-gyűjtői munkám során – elsősorban a Dunántúlon – elég sok településen jártam, s gyakran tapasztaltam, hogy az egyes helységek (nem egyszer szomszédos községek) között is igen nagy eltérések vannak abban, hogy a tájszóincsbén és az ottani helynevekben milyen szerepet kap a helyi lakosság gondolkodása, szemléletmódja, humora, tréfálkozó hajlama, s általában a saját hagyományaihoz való ragaszkodása. Ez nyilvánvalóan összefügghet a település múltjával, népességének (esetleges nemzetiségi) összetételével, rétegződésével is. Ha a kutató a népi szemléletmóddal magyarázható szóteremtés, illetőleg az egy-egy helységre jellemző hagyományörzés szempontjából tekinti át például a helyi és a regionális tájszótárakat, valamint a különböző (megyei, járási és helyi) földrajzinév-kiadványokat, viszonylag gazdag példanyagot találhat minderre s az egyes települések közötti eltérésekre.

Veszprém nagy múltú település, a legrégebbi magyar városok egyike. Neve előfordul már az 1109-ben készült, egyik legkorábbi hazai keletkezésű nyelvemlékünkben, A veszprémvölgyi apácák görög nyelvű adománylevele címen ismertté vált oklevélben. Veszprém történelmi szerepe, a különböző korokban lejátszódott helyi és/vagy országos jelentőségű események egyaránt tükröződnek bel- és külterületi elnevezéseiben. Veszprém városa, amint már említettem, a hagyományörző települések közé tartozik. Az alábbiakban a Veszprémi járás helynévanyaga alapján (vö. BALOGH–ÖRDÖG–VARGA [szerk.] 2000: 250–88) ebből szeretnék ízelítőt adni.

Az ide tartozó földrajzi nevekből aszerint mutatok be néhányat, hogy bennük a népi emlékezet milyen történeti korszakokhoz, jelentősebb eseményekhez, Veszprém életében fontos szerepet betöltő különféle tényezőkhöz (pl. intézményekhez, jeles személyiségekhez) kapcsolódva őrzött meg valamilyen mondát, régi keletű hagyományt.

Arról, hogy ez a táj, Veszprém területe régóta lakott hely volt, több földrajzi névhez fűződő magyarázat is tanúskodik. Így pl. a következők: 34. *Angol-kert : Angolkerti-domb* [P. *Angolkert*] D, e, I. Bronzkori sírokat találtak a pályaudvar bővítésekor és a domboldal fásításakor.; 47. *Váév : Házgyár : Váév-Bramak : Béka-tó*. Az 1986–87-ben felszámolt Állami Építőipari Vállalat és utódjának elnevezései. A beépítés előtt források táplálta tó terült el. Római kori cserépanyagot találtak.; 235. *Kis-kuti : Kis-kuti-dülő* Ds, I, e, sz. Kemece falu Árpád-kori helyére utalhat az az egy-két hamus foltból származó leletanyag, amelyet 1965-ben gyűjtöttek össze. A csárda felőli oldalon pedig római település nyomai észlelhetők.

Jó néhány monda kapcsolódik a honfoglalás korához és az azt követő évszázadokhoz, különösen István király és Gizella királyné szerepéhez és személyéhez. Ezt mutatják pl. a következő földrajzi nevek: 165. *Madács utca* [K2. Hiv. *Madách Imre u.*] U. A honfoglalás korából nyolc sír leletanyaga került felszínre.; 239. *Kolostorrom : Görög apácakolostor : Veszprém-völgyi apácakolostor : Veszprém-völgyi apácázárda :*

Cisztercita zárda [P. *Apáczaklastrom*] Rom. Géza fejedelem alapította. Görög apácák kolostora volt. Feltárása 1938-ban kezdődött. P: „a kemecsei pusztán a lebug mellett, – a népmonda szerint görög apácák laktak itt. Utóbbi időkben jezsuitáké volt, most a Kamaráé ...”; 352. *Gizella-kápolna* [P. K2. ~] É. A XIII. századi, kétszintes kápolna maradványa, Gizella emlékének szentelték. Ezt a nevet a XVIII. század végén kapta. P: „a főtemplom építésekor a romokból ásátott ki, e kápolnát Szent István királyunk neje építtette. Itt esküdött volna Szt. Imre herczeg nejével együtt szüzességet”; 643. *Fejlesztőgy* [K1. P. K2. ~] Vö, e, r, l. ...A hagyomány szerint István király ebben a völgyben fejeztette le, négyeltette fel Koppány testét. A völgyben omláskor csontok és avar bronzgyűrűk kerültek elő. 875. *Jutaspuszta, -ra* : *Jutasi uradalom* : *Jutas, -ra* : *Gyutas, -ra* [K1. *Jutas*, r K2. *Pusztas Jutas*] Hr. Árpád unokájáról kapta a nevét. Régi település. A megyei püspökséghez tartozott 63 ezer holdnyi terület, amelyen 12 kanonok folytatott földművelést. Káptalani birtok volt. István korabeli ezüstpénz, nyílhegy és vas sarkanyú került a múzeumba. – Gizella királyné népszerűségét jelzi, hogy a helyi hagyomány az ő egyik cselekedetéhez kapcsolja a város nevének eredetét: „Gizella királyné a székesegyház építtetése közben pénzzavarba jutott. Levetette magáról a drága prémekkel ékes ruháját és „Vessz prém!” szavakkal ezt is a templomépítésre áldozta, egyben nevet adva a városnak” (BALOGH-ÖRDÖG–VARGA i. m. 250).

Olykor egy-egy helynévben különböző korokhoz fűződő hagyomány öröködik meg. Ilyenek pl. a következő nevek: 58. *Laktanya* : *Táborállás* : *Táborállási-erdő* [K1. *Táborállási*, r P. *Tábor állás* K2. *Táborállás*, l] Vr. Az 1848-as tüzerek állomásoztak itt. Bronz borotva és urnatöredék került elő. A veszprémi hagyomány szerint István itt ütközött meg Koppánnyal. P: „hol magyarok tábora állott Veszprém ostrománál, később a törökök innét lötték a várat”; 103. *Tizénháromváros* [P. ~] Vr. P: „eredetéről semmisen bizonyos, – de országszerte ismeretes, külön vásárai vannak”. A temetőhegyi városrész. A középkori Szenttamásfalvához csatlakozott a Jutasi út nyugati oldalán. A 13 város emlékére nevezték el, amelyeket Zsigmond király elzálogosított. Mária Terézia három országos vásárt engedélyezett ennek a városrésznél.; 935. *Csatár, -ra* : *Csatárhegy* [K1. P. *Csatár, sző* K2. Hnt. *Csatárhegy*] Lh, Hr. Önálló település volt a rómaiak korában. Itt kezdődött a harc István és Koppány között. Az apácakolostor lakóinak jobbágysai éltek itt a XIV–XVI. században. Több száz éve pusztas. Árpád-kori edénytöredékek kerültek elő szántáskor.

A Veszprém nevének keletkezésére utaló népi névmagyarozat mellett a Veszprémi járás, sőt általában a megye helyneveire is jellemző, hogy a népetimológiás helységneve-eredeztetések közöttük gyakoribbak, mint más vidékeken. Ezeket a megye egészére vonatkoztatva VARGA MÁRIA vizsgálta részletesebben (VARGA 1999). Egyébként nemcsak a népetimológiás településnév-magyarozatok vezethetők vissza sajátos népi észjárásra, olykor humorra, hanem a falucsúfolók is, amelyek a megye földrajzinév-anyagában mindmáig szintén megőrződtek. Egy ilyen adatot a megyeszékhelyet illetően is találunk. A város sok templomára és széljárta, huzatos jellegére utaló szólás: Veszprémben vagy harangoznak, vagy a szél fúj.

Veszprém egyháztörténeti szerepe jól tükröződik a földrajzi nevekben is. Ezt mutatják pl. a következő helynevek: 190. *Margit-romok* : *Szent Katalin zárda* : *Domokos-zárda* : *Domonkosrendi apáczaklastrom* : *Édes-kuti romok* [P. *Margitkápolna*] Rom. P: „most már csak az alapfalak láthatók, – a monda szerint Margit építteté’, hol tán lakott is”. Egykor itt nevelkedett IV. Béla leánya, Margit. A templom védőszentje Szent

Katalin. A templomromokat 1936-ban tárták fel. Előkerültek a falazott oltárok és a főoltár.; 344. *Szent István templom : Ferencs templom : Ferencsrendi templom* É. A kolduló ferencesek 1723–30 között építették Szent István tiszteletére szentelt templomukat. A kriptában van eltemetve Ányos Pál költő; 348. *Székéségyház : Bazilika : Nagytemplom : Püspöki Székéségyház : Szent Miháj-székéségyház : Szent Miháj-bazilika* É. XI. századi, altemplommal, kriptával. Neoromán stílusban építették át. Alttemploma katakombába.

A több mint másfél évszázados törökidulás sokféle hatással volt a magyarság életére, kultúrájára, különösen azokon az országrészekén, melyeket a törökök hosszú ideig tartottak uralmuk alatt. Így volt ez Veszprém területén is, amelynek földrajzi nevei közül többhöz is különféle monda, történeti hagyomány kapcsolódik. Ilyenek pl. a következők: 238. *Betekincs-vögy : Veszprém-vögy : Lëbuji-völgy* [K 2. *Betekints völgy*] Vö, e, r, park. Nh.: 1552-ben Ali pasa a várat harc nélkül átadó katonákat ebben a völgyben ölette meg. Csontjaiktól fehérlett a völgy. 309. *Török-lik : Török-luk* Sziklarepedés. A monda szerint török őrhely volt.; 394. *Tabán, -ba : Tobán, -ba* [P. *Tabán*] Fs, sz, l. P.: "... a város Jeruzsálem hegyi része mellett fekvő földek, – az itt táborozó Tabán basa a várból kirohanó veszprémiek által megöletett"; 501. *Vigyázó torony : Tűztorony* [P. K 2. *Tűztorony*] É. 4,5 méter átmérőjű, 48 méter magas. A török időben előretolt kapuvédő torony volt.

A példák számát mind az előzőekben felsorolt történelmi korszakokhoz, mind pedig más (országos vagy helyi jelentőségű) eseményekhez kapcsolódóan még tovább lehetne folytatni. Úgy gondolom azonban, hogy a bemutatott adatokkal is remélhetőleg jól tudtam illusztrálni azt a sokszínűséget, amely Veszprém városának földrajzi neveiben megőrződött, s melyet más tudományágak is (különösen a néprajz és a településtörténet) eredményesen használhatnak föl.

Hivatkozott irodalom:

BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC–VARGA MÁRIA (szerk.) 2000. *Veszprém megye földrajzi nevei IV. A Veszprémi járás*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 194. sz. Budapest. 250–88.

VARGA MÁRIA 1999. Népetimológia Veszprém megye helységneveiben. *Névtani Értesítő* 21: 150–5.

SZABÓ JÓZSEF

MIRŐL VALLANAK A PORROGSZENTKIRÁLYI FÖLDRAJZI NEVEK?

Zala megye földrajzi neveinek megjelentetése (1965), ÖRDÖG FERENC tudományos irányító munkája hatására sorra készültek a megyei földrajzinév-gyűjtések, és második megyei kötetként megjelent a somogyi is (1974). Ebben a Nagykanizsa szomszédságában lévő, egykori csurgói járás 12 községének névanyagát ÖRDÖG FERENC tette közzé, többek között a most elemzési témául választott porrogszentkirályi adattárt is. (Az alapgyűjtést Bozsits Teréz ált. isk. tanár készítette.)

A következőkben egy tudományos ismeretterjesztő jellegű helynévmagyarázó elemzést mutatok be, amelyet Somogyban már több község anyagáról készítettem: ezek